

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİNE ELEŞTİREL
BİR YAKLAŞIM: ŞABAN TEOMAN DURALI ÖRNEĞİ

Veysel ERGÜÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF,

v.erguc@alparslan.edu.tr

0000-0003-3298-1803

Atıf / Citation: Ergüç, V. (2023). Erken cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesine eleştirel bir yaklaşım: Şaban Teoman Duralı örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 205-221.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1250260>

Öz

Bu çalışmada, Şaban Teoman Duralı'nın Cumhuriyet Dönemi'ndeki Türk modernleşmesine getirmiş olduğu eleştirel bakış açısı irdelenecektir. 16. yüzyıldan itibaren modernleşmenin salt madde temelinde yürütüldüğünü belirten Duralı, ölçülebilir, diğer bir ifadeyle nicel kılınabilen bir bakış açısının gerçeklik olarak belirlediğinden söz eder. Bahsi edilen tercihin farklı medeniyetlerden müteşekkil olan Eskiçağ Ege medeniyetine zarar verdiğini ifade eden düşünür, metafiziksel olanın da yıkıma uğradığını dile getirir. Bu anlamda Duralı, sezgi merkezindeki metafiziğin yerine salt teknik merkezindeki fiziğin, mekanizmin ve pozitivistimin tercih edildiğini söyler. Sezgi merkezindeki metafizikten yoksun modernleşmenin Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet ettiğini belirten düşünür, İmparatorluk dâhilinde kültür ve düşünce hayatının felce uğradığını iddia eder. Bahse konu ettiği felcin Müslümanlıktan uzaklaşmaya işaret ettiğini belirten Duralı, bu tercihin Tanzimat Dönemi ile başladığını ifade eder. Düşünür, Müslümanlığa dayanan sezgi merkezindeki metafizikten yoksunluğun Cumhuriyet Dönemi'nde takip edilen politikalarından dolayı derinleştiğini dile getirir. Türk kimliğinin iki temel kaynağının Müslümanlık ve Türkçe olduğunu beyan eden Duralı, Cumhuriyet Dönemi'nde dil konusundaki siyasal tercihlerden dolayı nesiller arasındaki kültür akışının kesildiğini bildirir. Müslümanlığa ilişkin olan kültürün de bu durumdan münezzeh olmadığını ileri sürer. Bahis konusu durumun şahsiyet kaybını beraberinde getirdiğini deklare eden Duralı, metafiziğin, diğer bir deyişle yeni bir zamanı muhtevasında barındıran bir kimliğin inşa edilmesini savunur. Düşünürün söz ettiği yeni kimlik, hem Doğuyu hem de Batıyı aynı anda ihtiva eden bir Avrasya metafiziğine işaret eder. Söz konusu metafizik Avrupa yakasında Antik Yunan ve Avrupa'yı, Asya yakasında ise İslâm dinini kapsar. Duralı açısından metafizik, ruh ve bedeni aynı anda içeren kimliğe tekabül eder.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Türk modernleşmesi, Şaban Teoman Duralı, metafizik, kimlik.

A CRITICAL APPROACH TO TURKISH MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC ERA: THE CASE OF ŞABAN TEOMAN DURALI

Abstract

In this study, Şaban Teoman Durali's critical perspective on Turkish modernization during the Republic era will be examined. Stating that modernization has been carried out on the basis of pure substance since the 16th century, Durali mentions that a viewpoint that can be measured, in other words, quantified, appears as reality. Expressing that the aforementioned choice harmed the Ancient Age Aegean civilization, which was composed of different civilizations, the thinker expressed that the metaphysical one was also destroyed. In this sense, Durali says that instead of metaphysics in the center of intuition, only physics, mechanism and positivism in the technical center are preferred. Stating that modernization, devoid of intuition also spread to the Ottoman Empire, the thinker claims that the cultural and intellectual life in the Empire was paralyzed. Durali states that the paralysis he mentioned indicates a move away from Islam, and states that this preference started with the Tanzimat period. The thinker states that the lack of metaphysics in the center of intuition based on Islam deepened due to the policies followed in the Republican period. Declaring that the two main sources of Turkish identity are Islam and Turkish, Durali states that the cultural flow between generations was interrupted due to political preferences about language in the Republican period. He claims that the culture related to Islam is not exempt from this situation. Declaring that the situation in question brings with it the loss of personality, Durali advocates the construction of metaphysics, in other words, an identity that includes a new time. The new identity mentioned by the thinker points to a Eurasian metaphysics that includes both the East and the West at the same time. The metaphysics in question covers Ancient Greece and Europe on the European side, and Islam on the Asian side. According to Durali, metaphysics corresponds to the identity that includes the soul and the body at the same time.

Keywords: Modernization, Turkish modernization, Şaban Teoman Durali, metaphysics, identity.

GİRİŞ

Sosyal bilimler içerisindeki çalışma alanları içerisinde modern kavramının her daim önem arz eden bir yeri olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren modern olanın yaşam üzerindeki yoğun etki göstermesinin sözü edilen önemin sebebi olduğu söylenebilir. Kurucu bir norm olarak beliren modern kavramı, toplumsal, siyasal, iktisadî ve kültürel alanlarda görülebilmektedir.

Bir yandan şimdiye diğer yandan yeni olana işaret eden modern kavramı (Habermas, 2010, s. 30), Batı dışı toplumlarda modernleşme olarak tecessüm etmiş ve öyle bilinmiştir. Batı dışı coğrafyadaki toplumların deneyimledikleri modernleşme süreci, Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet etmiştir. İmparatorluk bünyesindeki modernleşme pratiğine ilk olarak ordu dâhil edilmiştir (Tekeli, 2007, s. 22). Askerî alandaki modernleşme pratiğinde yaşanan başarısızlık, modernleşmeyi icra eden karar alıcıları siyasal, toplumsal ve iktisadî düzeni dönüştürecek adımların atılması gerektiği fikrine sevk etmiştir. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde değişim ilk olarak iktisadî alana havale edilmiştir. Ekonomi alanındaki dönüşümden sonra bilgi, sanat ve ahlâk alanlarında da dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır (Tekeli, 2007, s. 22-23).

Modernleşme sürecinin deneyimlendiği Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla modernleşmenin dördüncü aşamasına tekabül eden ulus-devlet belirlemiştir. Söze konu edilen ulus-devlet, Aydınlanma düşüncesi vesayetinde seküler bir millî kimlik üzerine inşa edilmiştir (Somel, 1998, s. 46). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde seküler temeldeki millî kimlik inşa politikasına karşı düşünce geliştiren çok sayıda düşünür olmuştur. Bahsi edilen düşünürlerden birinin de Şaban Teoman Durali olduğu söylenebilir (Turhan, 2022, s.

14). 1947 yılında Zonguldak'da dünyaya gelen Duralı'nın ilerleyen dönemde İstanbul Üniversitesi'nde aldığı felsefe ve biyoloji eğitimi aracılığıyla modernleşme ve oradan neşet eden millî kimlik inşa sürecinde takip edilen metodolojiyi idrak ettiği ve o süreci analiz eden düşünce ürettiği ifade edilebilir. Duralı, yaşamı boyunca yayınladığı makaleler ve kitaplar aracılığıyla düşüncesini açığa çıkarmıştır. Şaban Teoman Duralı'nın düşüncesi üzerine tasarlanan bu çalışmada düşünürün Türkiye'deki modernleşme sürecine dönük bakışı irdelenecektir. Söz konusu inceleme, kimlik kavramı özelinde olacaktır.

Şaban Teoman Duralı'nın kimlik merkezindeki modernleşme sürecine bakış açısının konu edildiği bu çalışma üç soru üzerine oturmaktadır. İlk olarak, Duralı'nın Türkiye'deki sergilenen pratikleri nasıl değerlendirdiği sorusuna cevap aranacaktır. Modernleşme süreci üzerine eğilen düşünürün, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Aydınlanma ideolojisini baskın bulduğu, bu açıdan pozitivizm, mekanizm ve maddeciliği belirleyici olarak gördüğü aktarılacaktır (Duralı, 2010, s. 14). Söz konusu durumun neticesi olarak Duralı'nın Türkiye'de karar alıcı aktörler tarafından sergilenen pratiklerde sezgi merkezli metafiziksel olandan, tarihsel olandan uzak kalındığı yönündeki iddiasına da yer verilecektir.

Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecinde pozitivizmden bağımsız bir metafizikten uzak kalındığını ifade eden Şaban Teoman Duralı'nın, Cumhuriyet Dönemi'nde tahayyül edilen kimlik dairesine ilişkin olarak ne düşündüğü sorusu üzerine odaklanılacaktır. Cumhuriyet Dönemi'nde kimlik konusunda takip edilen politikalara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştiren Duralı'nın hangi husus ya da hususları eleştiri konusu yaptığı sorusu, çalışma kapsamında üretilen ikinci soru olacaktır. Düşünürün kültür konusunda mezkûr dönemdeki siyaset takibine eleştiri getirdiği söylenecektir. Biraz daha açarak ifade etmek gerekirse Türk kimliğinin iki bileşeni olarak Müslümanlık ve Türk dilini tanımlayan Duralı'nın (2022a, s. 97), her iki konuda takip edilen siyasete yönelik eleştirileri aktarılacaktır.

Cumhuriyet Dönemi'ndeki politikalara yönelik olarak eleştirel bir bakış açısı geliştiren Duralı'nın ideal bir kimliğin inşa edilmesi için hangi metodu, hangi anlam dairesini önerdiği ve o daire içerisinde hangi bileşenlere yer verdiği sorusu çalışma dâhilinde ileri sürülen üçüncü soru olacaktır. Bahsi edilen soruya cevap olarak Duralı'nın metafizik merkezindeki kimlik için diyalektik yöntemi metodoloji olarak önerdiği ifade edilecektir. Metafiziğin Georg Wilhelm Friedrich Hegel tarafından formüle edilen diyalektik ile anlaşılacağı kanaatini taşıdığı dile getirilecektir. Düşünürün modernleşme sürecinde Hegel'den yola çıkarak diyalektik yöntemle yüklediği anlam yorumlanacaktır.

Çalışmanın üçüncü sorunsalı kapsamında yöntem bahsinden sonra ele alınacak olan anlam dairesi konusunda Duralı'nın Avrasya metafiziği olarak tanımlanabilecek bir kimliği önerdiğine değindikten sonra (2022b, s. 21), onu varlık, bilgi ve ahlâk bileşenleri üzerine oturttuğu belirtilecektir (2016a, s. 18). Sözü edilen bileşenleri Avrupa ve Asya'da yer alan önemli düşünürlerden yola çıkarak yorumlayan Duralı'nın varlığı Martin Heidegger'den yola çıkarak tanımladığı ifade edilecektir (2016b, s. 219-232). Varlığın üzerine bilgiyi koyan Duralı'nın Avrupa'nın bir parçası olarak tanımladığı Antik Yunan'dan Platon ve Aristoteles (2002, s. 8-10), diğer parçası olarak tanımladığı Avrupa'dan ise Henry Bergson'a (1990, s. 13) başvurduğu deklare edilecektir. Avrasya metafiziğinin Avrupa'dan sonraki Asya parçasında ise Duralı'nın İslâm

düşünce dünyasından Ebuhamit Gazali (2011, s. 17-40) ve Muhyiddin İbn-i Arabi'ye yer verdiği (2020b, s. 462) anons edilecektir. Varlığa ve bilgiye göre şekil alan ahlâk kısmında ise Duralı'nın Immanuel Kant'a başvurduğu söylenecektir. İsmi zikredilen düşünürlerin fikirleri özetlendikten sonra Duralı'nın o fikirleri nasıl yorumladığı aktarılacaktır. Bu noktada yorumcu bilgi kuramına başvurulacaktır. Duralı'yı ve metnini olabilecek en net şekilde anlamak için bu pratik sergilenecektir. Biraz daha açarak ifade etmek gerekirse ismi zikredilen düşünürlerin üretmiş oldukları kavramların Duralı üzerinde nasıl bir etki bıraktığının anlaşılması için yorumcu bilgi kuramına başvurulmasının uygun olacağı düşünülmüştür (Dilthey, 2012, s. 107).

Şaban Teoman Duralı'nın erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki modernleşme sürecine bakış açısının inceleneceği bu çalışmada kuramsal çerçevenin kurulması için öncelikle modernlik kavramına odaklanmak gerekmektedir. Bahsi edilen kavramların irdeleneceği başlık kapsamında modernliğin inşa sürecinde metafiziksel olanın durumu üzerine eğilmek icap etmektedir. Böyle bir kanaat taşınmasının nedeni, Duralı'nın düşüncesinde metafizik kavramının ana çatı olarak verilmiş olmasıdır. Modernleşme süreci üzerine düşünce refleksi geliştiren Şaban Teoman Duralı'nın metafiziksel olan ile modernliğin arasında gelişen ilişkiye göre o süreci yorumladığı dikkate alındığında çalışmanın birinci başlığı kapsamında modernlik kavramı ve o süreçte metafiziğin ahvali üzerine odaklanma ihtiyacı duyulduğunu belirtmek doğru olacaktır. Bu açıdan Aydınlanma merkezindeki modernliğin inşa sürecinde metafiziksel olanın yerinin sarsılmasına karşı geliştirilen düşünsel tepkiler bağlamında Duralı'nın düşüncesinin okunmasının planlandığını ifade etmek yerinde olacaktır.

1. MODERNLİĞİN İNŞA SÜRECİNDE METAFİZİKSEL OLANIN SERENCAMI

Modern kavramının yeni olan ulus-devlete işaret etmesi, modernliğin de o şekilde tebarüz etmesine vesile olur. Ulus-devletten sonra varılan ikinci durak ise millet kavramıdır. Bir topluluk biçiminde tezahür eden milletin üyelerinden beklenen şey, ulus-devletin değerlerini içselleştirmesi, kendisine sunulan ahlâk ile ahlâklanmasıdır. Bu anlamda aynı değerlere iman eden öznelardan müteşekkil bir milletin var olduğu tahayyül edilir (Anderson, 2009, s. 20).

Ulus-devletin çekirdeğinde bulunan millete ve onun kimliğine Aydınlanma ve rasyonalite perspektifinden anlam yüklendiği görülmektedir. Sözü edilen iki durumdan dolayı geleneksel olana kuşku duyulduğu, onun geri plana itildiği ifade edilebilir (Küçükcalp, 2018, s. 102). Zygmunt Bauman tarafından modernliğin katı yüzü olarak nitelenen bu aşamada geçmişe dair olanın, bir diğer ifadeyle tarihsel olanın ötekileşmesi söz konusu olmaktadır (2017a, s. 14). Bu durumda tarihsel olanın geri çekilmesinin beklendiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Görünür olarak tanımlanabilecek olan insan düşüncesinin ardındaki değişmeyen kökün, ebed müddet özün metafiziğe tekabül ettiği dikkate alındığında (Garrett, 2017, s. 9; Küçükcalp, 2008, s. 33; Leibniz, 2021, s. 68; İyi, 1999, s. 40), modernliğin katı aşamasında tasavvur edilen ve çok zayıf görülen metafiziğin salt soyut akla ve ampirizme dayandırıldığı beyan edilebilir (Descartes, 2015, s. 50 ve 75). Bu açıdan öz dâhilinde köklü bir düşünme pratiği olan metafiziğin (İyi, 1999 s. 27), modernliğin katı halinde hedefe yerleştirildiğini ve ampirizm merkezinde düşünmeye mahkûm edildiği ileri sürülebilir (Schopenhauer, 2021, s. 56). Böyle bir durumda metafiziğin merkezinde yer verilen hakikatin David Hume aracılığıyla matematiğe kaydırıldığı görülür (Kovanlıkaya,

2012, s. 12). Bu açıdan metafiziğin duyulara işaret eden matematiğin bir kopyası durumuna düşürüldüğü belirtilebilir (Orman, 2012, s. 52).

Modernliğin katı boyutunun baskın olduğu zaman aralığında pozitivizm, mekanizm ve matematik daireleri temelinde tahayyül edilen hakikate göre üretilen metafiziğin vardırıldığı yer, bahsi edilen daireleri şiar edinen, ona göre düşünen ve hareket eden Kartezyen öznenin inşasıdır (Küçükcalp, 2008, s. 34-37). Bu bağlamda metafiziğin temel sorusunun “Biz Neyiz?” olduğunu belirten Brian Garrett’ten yola çıkıldığında zikredilen sorunun katı aşamadaki cevabının “rasyonel, pozitivist, mekanizme odaklı özneleriz” olduğunu belirtmek mümkündür (Garrett, 2017, s. 31). Buradan yola çıkarak öz olana işaret eden metafiziğin pozitivizme, mekanizme ve ampirizme saplandığını söylemekte bir beis yoktur (Hızır, 2021, s. 13).

Ampirizm, pozitivizm ve mekanizm merkezindeki metafiziği içselleştiren özne, kendisi tarafından inşa edilen alanlarda yaşamaya itilir. Bu durumda özne, zamandan ve mekândan uzak biçimde kurulmuş olur. Özne, ana özgü anlam çerçevelerinden uzak biçimde inşa edildiğinde geçmişin bilgisinden uzaklaşır. Bu durumda hakikatin bilgisini de kavramaktan vareste kalır (Heidegger, 1997, s. 21 ve 62). Bu anlamda gerek özne gerekse çekirdeğindeki metafiziksel olanın tarihsel olanın bilgisinden azade biçimde inşa edildiği yönünde bir kaniya varmak mümkün görünmektedir (Küçükcalp, 2008, s. 42 ve 56).

Metafiziksel olanın tarih dışına rabıtalı kılınmasına karşı eleştiri getiren düşünürlerden biri Immanuel Kant olmuştur. İnsan bilgisinin salt deneyimden ziyade zaman ve mekâna da bağlı olduğunu belirten Kant, gerek zamanın gerekse mekânın soyut olmadığından söz eder. Zaman ve mekânın insanın dışında olmadığından söz eden Kant’ın vardığı yer, hakikatin de insana göre inşa edilebileceğidir. Bu açıdan düşünür, soyut ve genel bir hakikatten ziyade farklı hakikatlerin olabileceğinden bahseder (Küçükcalp, 2008, s. 58-61). Kant’ın düşüncesi yorumlandığında düşünürün hakikate işaret eden metafiziğin de soyut olamayacağını savunduğu söylenebilir. Bu anlamda pozitivizmden uzak bir metafiziğin tasarlanması konusunda adım attığı ileri sürülebilir.

Modernliğin katı döneminde metafiziksel olanın pozitivizme sabitlemesine Kant’tan sonra tepki gösteren düşünür Georg Wilhelm Friedrich Hegel olmuştur (Küçükcalp, 2018, s. 132). Aydınlanma düşüncesindeki soyut bilmenin tarihsel olandan uzaklaşmayı beraberinde getirdiğini savunan Hegel açısından atılması gereken adım, olguların tarihsellik ile ilişkiye sokulmasıdır. Hegel’in düşüncesinde tarihsel olan ile ilişkilendirme “aufhebung” kavramına tekabül eder. Muhafaza etme ve daha üst düzeye kaldırma anlamlarını ihtiva eden söz konusu kavramdan yola çıkıldığında Hegel’in tarihsel olanı bu kavram ile eş tuttuğu söylenebilir (Küçükcalp, 2008, s. 78-79). Bu anlamda, Hegel’in geçmiş zamanı muhafaza ederek onu aşma ve daha yüksek bir seviyeye erişme durumunu tarihsel olan ile eş tuttuğu söylenebilir. Bu noktadan hareket edildiğinde evrensel, soyut bir hakikat merkezindeki metafizik yerine Hegel’in zamanı içeren somut hakikat ve metafizik tahayyül ettiğine şahit olunur.

Modernliğin katı aşaması kapsamında tasavvur edilen pozitivizm, mekanizm ve ampirizm merkezindeki metafiziği zamana ve mekâna göre tanımlayan Kant’tan ve onun geçmiş zamanın bilgisi merkezindeki tarihsel olan ile aşılmasını öneren Hegel’den yola çıkıldığında Türkiye’de o hat içerisinde düşünce geliştiren düşünürlerden birinin Şaban Teoman Duralı olduğunu belirtmek

mümkündür. Ancak pozitivism merkezindeki metafiziği aşmayı amaçlayan düşünürün fikirlerini incelemeden evvel, o türde bir metafiziğe dayanan modernliğin Türkiye’de modernleşme biçiminde tecessüm eden seyrinin irdelenmesi elzem görünmektedir.

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ’NDEKİ MODERNLEŞME SÜRECİNDE METAFİZİĞİN DURUMU

Batı coğrafyasında yaşanan modernliğin Türkiye gibi Batı dışı toplumlardaki yansıması olarak beliren modernleşme süreci, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin erken döneminde beliren ulus-devleti de kapsar.

Cumhuriyetin erken dönemindeki modernleşme sürecinde Millî Mücadele zihniyetinin etkili olduğu söylenebilir. Bahsi edilen zihniyetin dini ve ulusal olmak üzere iki aşaması söz konusudur (Yıldız, 2004, s. 91-92). Bu noktadan yola çıkıldığında ilkin dinsel olanın bir nebze önde tutulduğu, ilerleyen aşamada ise ulusal olana dinsel olan karşısında öncelik verildiği söylenebilir (Cizre, 2005, s. 88).

Modernleşme sürecinde tercih edilen ulusallık, seküler olan merkezinde tasavvur edilmiştir. Söz konusu edilen sekülerliğin göstergelerinden birisi, İslâmî çerçeveden dünyayı okumanın yerine pozitivismin tercih edilmiş olmasıdır. Modernleşme sürecindeki kimliğin inşa sürecinde pozitivism ve laiklik yönünde bir tercih söz konusu olmuştur. Bu açıdan kimlik, pozitivism ile eşlenerek dini tek doğru kaynağı olarak görmemek şeklinde algılanmıştır (Ersanlı, 2011, s. 104-105). Türkiye Cumhuriyeti’ndeki aktörler pozitivismi kurucu bir kavram olarak algılamışlardır. Seküler kimlik, pozitivism aracılığıyla belirleyici bir hale getirilmiştir (Ersanlı, 2011, s. 192-194). Bu açıdan görünen olarak tecessüm eden kuralın, diğer bir deyişle kimliğin ardındaki değişmeyen kökün, özün, bir diğer ifadeyle metafiziğin Cumhuriyetin erken döneminde dinden ziyade pozitivism raptedildiği ifade edilebilir. Modernliğin katı hali olarak nitelenebilecek olan Erken Cumhuriyet Dönemi’nde, öz bağlamında köklü bir düşünme pratiğine denk düşen metafiziğin (İyi, 1999 s. 27), pozitivism mahkûm edildiği ileri sürülebilir. Böyle bir durumda metafiziğin merkezinde yer verilen hakikatin tarihsel olandan farklı bir yöne kaydırıldığı görülür.

Positivism vesayetinde modernleşmeye, daha açık olarak kimlik inşasına taraf olunan Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Osmanlı-İslâm kültürü geri plana itilmek istenmiştir (Sadoğlu, 2010, s. 200). Bu anlamda Erken Cumhuriyet Dönemi’nde tahayyül edilen millî kimliğin temelini İslâm dini yerine seküler bir ortak kültür ile inşası amaçlandığı söylenebilir. Modernliğin katı boyutuna denk düşen Cumhuriyetin takriben ilk 25 yılında pozitivism temelinde tahayyül edilen hakikate göre üretilen metafizik ile “Türkün istibdadına uygun bir Kartezyen öznesi” nin inşasının amaçlandığı ileri sürülebilir. Bu bağlamda, birinci başlıkta da değinilen metafiziğin temel sorusu olan “Biz Neyiz?” e karşılık Cumhuriyet eliti tarafından “Rasyonel, pozitivist, mekanizme odaklı metafizik merkezinde bir Türk millî kimliğine sahip özneyiz” biçiminde bir cevap verildiği beyan edilebilir. Buradan yola çıkarak öz olana işaret eden metafiziğin pozitivism saptandığını söylemekte bir sıkıntı bulunmasa gerektir.

1930’lu yıllarda İslâm ve Osmanlı boyutlarından uzak kılınmış bir millî kimliğin inşası, Türklerin Asya kökleri tahayyülü aracılığıyla güçlendirilmek istenmiştir. “Türk Tarih Tezi” olarak

ifade edilen bu politika ile amaçlanan en önemli şey, modern millî kimliğe İslâm dışından tarihi geçmiş icat etmektir (Aydın, 2000, s. 221-222). Bu amaç, 1930 yılında yayınlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları ve Methal Kısmı* başlıklı esere yansıtılmıştır. Bu bağlamda eser kapsamında Osmanlı İmparatorluğu tarihine sadece 50 sayfada yer verilmiştir (Ersanlı, 2011, s. 121). Bu yönde bir tercihle Osmanlı ve İslâm geçmişinin geri plana itilmek istendiği söylenebilir. Bu açıdan millî kimliğin tarihsel bagajına, İslâm öncesi dönem tarihi içerisinden bir meşruiyet devşirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda pozitivism merkezindeki metafiziği ihtiva eden kimliğin zamandan ve mekândan uzak biçimde kurulduğu belirtilebilir. Kimliğin tarihsel olana özgü anlam çerçevelerinden uzak biçimde inşa edildiğinde geçmişin bilgisinden uzaklaştığı ifade edilebilir. Bu durumda hakikatin bilgisinin tam olarak kavranamadığı söylenebilir. Bu anlamda gerek millî kimlik gerekse ardındaki metafiziksel olanın tarihsel olanın bilgisinden azade biçimde inşa edildiği yönünde bir kaniya varmak mümkün görünmektedir.

Osmanlı ve İslâm geçmişinden ari kılınmış bir millî kimlik tasarımı tarih yazımından sonra dile de sirayet etmiştir. Dilin, anlam dünyasının, bir diğer ifadeyle kültürün belirlenmesinde önemli bir rolü olduğu dikkate alındığında, karar alıcılar nezdinde amaçlanan şeyin seküler bir anlam dairesine dayanan dil ve kimlik inşası olduğu anlaşılır. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak Arapça ve Farsça sözcüklerin dilden tasfiyesi icra edilmiştir. Söz konusu tasfiye ile Tanzimat Dönemi'nde yürürlüğe konan sadeleşme hareketi daha ileri bir noktaya vardırılmıştır (Aydın, 2000, s. 225). Osmanlılık ve İslâm dairesinden uzak kimliğin tesisinde atılan ikinci adım ise "Güneş Dil Teorisi" olmuştur. Güneş Dil Teorisi kapsamında savunulan argüman, Avrupa'dan Afrika'ya, hatta Amerika'ya kadar tüm dillerin Türkçeden üretildiği argümanı olmuştur (Sadoğlu, 2010, s. 249). İleri sürülen iddianın sebebinin, dildeki sadeleştirme politikalarına karşı belirmesi muhtemel muhalefete karşı ön alınmasına ilişkin olduğu söylenebilir. Bundan hariç olarak Güneş Dil Teorisi ile millî kimliğe Batı kültürü üzerinden zemin oluşturma yönünde bir amacın olduğu iddia edilebilir. Bu yönde bir tercihten dolayı Osmanlı ve İslâm kültürüne işaret ettiği düşünülen kelimeler tasfiye edilmiş, bu sözcüklerin yerine Türk dili içerisinden karşılık bulunmuştur (Sadoğlu, 2010, s. 251-252). Bu anlamda Osmanlı geçmişinin toplumsal, siyasal, kültürel yapısının aşılması hedeflenmiştir. Bahsi edilen amaç doğrultusunda Osmanlı geçmişine referans veren geleneğin kurumlardan ve toplumdan çıkarılıp yerine yeni olanın inşası arzu edilmiştir (Coşar, 1999, s. 73). Seküler bir kimliğin dil alanına yansıtılması yönünde atılan üçüncü adım ise 1 Kasım 1928 tarihinde yazı dilinde Latin alfabesine geçilmesi olmuştur. Tanzimat'tan beri tartışılan bu konu, Cumhuriyet Dönemi'nde uygulamaya geçirilmiştir (Aydın, 2000, s. 225).

Modernliğin katı yüzünün baskın olduğu aşamada tarihsel olanın bir diğer tabirle metafiziğin seküler olan, rasyonalizm ve pozitivism ile birlikte tahayyül edilmesi, Türkiye'deki modernleşme sürecinin de sözü edilen temelde yaşanması gerektiği yönünde elit grubunda bir zehap doğurmuştur (Kahraman ve Keyman, 1998, s. 85). Bu açıdan Türkiye sınırları içerisinde yaşayan öznenin o kimliği içselleştirmesi beklenmiştir. Bu bağlamda milletin ve üyesi olan öznenin aidiyet duyduğu bir dünya olarak tecessüm eden, bu anlamda görünür olan kimliğin, ardındaki değişmeyen öz olarak tasavvur edilen pozitivism merkezindeki metafiziğe kani olması beklenmektedir. Bu içerikte bir davete icabet etmeyen düşünürlerden biri olarak beliren Şaban Teoman Duralı'nın düşüncesinin bu noktada incelenmesi yerinde olacaktır.

3. MODERNLEŞMEYİ SEZGİ MERKEZLİ METAFİZİK İLE TAMAMLAMA GİRİŞİMİ: ŞABAN TEOMAN DURALI ÖRNEĞİ

Türkiye'deki düşünce hayatına katkıda bulunan düşünürler açısından modernleşmenin önem arz eden bir konu niteliğinde olduğu dikkate alındığında Şaban Teoman Duralı'nın da bu durumdan münezzeh olmadığı anlaşılır.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sindeki modernleşme sürecine ilişkin olarak düşünce geliştiren Duralı'nın bakış açısının anlaşılabilmesi için evvela modernliğe ilişkin olarak ürettiği düşüncenin aktarılması elzemdir. Bunun için de öncelikle düşünürün modernlik öncesindeki duruma ilişkin bakışının incelenmesi gerekmektedir. Böyle bir zorunluluğun duyulmasının nedeni, modern öncesi döneme atfettiği bilginin modern dönemde nasıl değiştiğinin daha iyi anlaşılma kaygısındanadır. Bu sayede düşünürün modern dönemdeki bilgi ve modernlik üzerine geliştirdiği bilginin anlaşılacağı düşünülmektedir.

Modern öncesi dönemdeki bilginin sezgi biçiminde sùdur ettiğini bildiren Şaban Teoman Duralı, hem akla hem de duyguya sezginin muhtevasında yer verildiğinden söz eder. Eskiçağ Ege dünyasında ve Tektarıncı Ortaçağ İslâm, Yahudi ve Hıristiyan dünyasında sezgiye yer verildiğini belirten Duralı, ismi geçen toplumlarda madde ile birlikte madde ötesinin de bilimsel olana dâhil edildiğini ifade eder (1990, s. 16-17).

Bütünlüklü, canlı ve ruhu olan bilgi türü olarak sezgiyi tanımlayan Duralı (1990, s. 23), Avrupa kıtasında başlayan modernliğin epistemolojisinde salt görülebilen, algılanabilen maddelere yer verildiğinden söz eder. Bu anlamda modern öncesi dönemde hem maddi olan hem manevi olanı içeren sezgi merkezli bir metafiziğin varlığından söz eden düşünür, modern dönemde sadece maddi olanın, bir diğer tabirle görünür olanın dikkate alındığını, bundan dolayı metafiziğin buraya kaydırıldığını söyler. Sezginin kaynaklarının din, felsefe-bilim ve sanat olduğunu söyleyen Duralı, modern dönemde sadece bilimin dikkate alındığından bahseder (1990, s. 28). *"Sezgiyi reddeden safsatacılar nesnel tutumla elde edilenin, bizi doğru bilgiye götüreceğini savunmuşlardır."* diyen Duralı (1990, s. 17), bu durumu şu şekilde dile getirir (1990, s. 15):

"Maddeyi esas alan Yeniçağ fiziği, varlık âlemini özden ikiye bölen Descartes'in kesiminde karar kılmış, buna karşılık Res Cogitans'ı saf dışı bırakmıştır. Fiziğin bu keskin tavrı, sonuçta, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'nın düşünce hayatını, giderek dünya görüşünü temelden belirleyip biçimleyecekti. Gâyebildirir, nitel Eskiçağ fiziğini de kapsayan ilmin yerine; nedensel, nicel, biçimsel Yeniçağ fiziğinin özelliklerine uygun tarzda kurulan bilim artık, ölçülüp biçilebilen, nicelleştirilip tekrarlanabilen görünürdeki varolanları kendisine konu kılabilirdi. Dolayısıyla alışılmış gözlem ile ölçüm araç ile gereçlerine vurulamayan maddeötesi, öyleki maddedışı cümle vakıalar, kuruntu, uydurmaca yahut dil canbazlıkları diye damgalanır oldular."

Çalışmanın birinci başlığı kapsamında da aktarıldığı gibi modernitenin katı aşamasında metafiziğin sadece görünür olana sabitlendiği düşüncesine Duralı'nın da katıldığı alıntılanan pasajdan anlaşılmaktadır. Bu açıdan katı dönemde özün salt görünür olan ile birlikte anılması durumunu Duralı'nın da tespit ettiği görülmektedir. Schopenhauer tarafından ifade edilen metafiziğin ampirizme daha geniş anlamda yorumlandığında görünür olana mahkûm edildiği argümanına (2021, s. 56) Duralı'dan alıntılanan cümlelerde de rastlanır. "Res Cogitans" olarak tanımladığı manevi olanın, bilincin, görünmeyen "Res Extansa" olarak tanımladığı maddi olana, cismani olana, görünür olana feda edildiğini beyan eden düşünür (Duralı, 1990, s. 23; 1991, s. 28),

bu andan itibaren mekanizmin yapısal bir gerçeklik olarak belirlediğini bildirir. Bu durumu “Çağdaş-İngiliz Yahudi Medeniyeti” nin galibiyeti olarak tanımlayan Duralı, bu ortamda insanın bilgi dâhilinde düşünme yeteneğinin yıkıma uğradığından söz eder (2022b, s. 23). Ancak Duralı’ya göre “*Nesnenin tasvirinden edinilecek bilgi, kalıcı olmaktan uzaktır.*” (1990, s. 17).

Metafiziksel olanın sezgiden uzak bir şekilde tasavvuru sonucunda insanın başka bir varlık seviyesine, başka bir metafiziğe, başka bir tabakaya indirgendiğinden bahseden Şaban Teoman Duralı, onun ideolojilere mahkûm hale geldiğini söyler (1990, s. 16 ve 23). Duralı’ya göre ideoloji, felsefe bilimden edindiği hakikatleri kendisine araç kılar. Bu açıdan felsefe bilim de filo-sofiya bir diğer tabirle hikmet kökünden, sezgi merkezli metafizikten uzaklaşır (1992, s. 190; 2017, s. 15). Böyle bir anda pozitivizmin, mekanizmin ve ampirizmin hâkimiyetinin belirlediğinden söz eden düşünür, Türkiye’de gerçekleşen modernleşmenin de buradan okunabileceğini savunur.

Türkiye’deki modernleşme sürecinin kültür alanındaki etkileri üzerine eğilen Şaban Teoman Duralı, kimliğe odaklanır. Türk kimliğinin iki bileşeni olarak Türk dili ve Müslümanlığı tanımlayan Duralı, modernleşmenin iki alandaki yansımaları merceğe alır (2022a, s. 97).

Dil konusu üzerine düşünen Duralı, onu ortak duyuş ve düşünüşün açık bir ifadesi olarak tanımlar (2013, s. 24). Dili bir kültür taşıyıcısı olarak niteleyen Duralı, nesiller arasındaki kültür aktarımının sağlanmasında dile başvurulduğunu belirtir. Düşünür, dilin değişmesinin kültürün de değişmesine neden olacağından dem vurur. Duralı açısından kültürün değişmesinin beraberinde belirmesi muhtemel olan risk, nesiller arasındaki kültürel aktarımın kesintiye uğramasıdır. Böyle bir durumun iki aşama halinde gerçekleştiğinden bahseden düşünür, ilk aşamada yazı dilinin terkedilmesi, ikinci aşamada ise sözlü kültürün değiştiğinden söz eder. Nesiller arasında devam eden kültürden vazgeçildiği an, Duralı açısından bağımsızlığın kaybedildiği an olarak neşvünema bulur (1992, s. 218-219).

Dili aklın dışı vurumu olarak tanımlayan Duralı, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde başvurulan pozitivist zihniyetin dile olumsuz yönde etkisi olduğundan söz eder (2020a, s. 86; 2022a, s. 44). Pozitivizm kapsamında geçmiş zamanın öteki olarak kodlandığı dikkate alındığında dil konusunda da geçmişin görmezden gelindiği yönünde argümanlar öne sürdüğü anlaşılan Şaban Teoman Duralı, 1928 yılında harf alanındaki inkılap ile birlikte hafızanın bir bölümünün yitirildiğini iddia eder (1992, s. 60). Duralı’ya göre bunamaya tekabül eden bu durumda geçmişe dair hatırlanan şeyler günden güne azalmaktadır (2020a, s. 86-87).

Türk dilinden hariç olarak Müslümanlığı Türk kimliğinin bileşeni olarak tanımlayan düşünür, modernleşme sürecinin din alanındaki yansımalarına da odaklanır. Dil konusunda takip edilen politikalardan dolayı dış etkilere maruz kalındığından şikâyet eden Duralı, bu durumdan kaynaklanan kültür yitiminin Müslümanlık alanında olduğunu belirtir. Dil konusundan doğan hafıza yitiminin etkisinin İslâm’da görüldüğünü ileri süren Duralı, harfteki değişiklikten kaynaklı olarak dinin unutulması gibi bir durumun belirlediğini bildirir (2013, s. 60).

1928 yılında yürürlüğe konan yazı değişiminin İslâm ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne tevarüs etmesi beklenen siyaset, hukuk, örf ve adet gibi alanlarda da olumsuz yönde etkisinden bahseden Duralı’nın zihninde İslâm dininin Osmanlı ile özdeşleştiği görülmektedir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanan modernleşme sürecinde Osmanlı-

İslâm kültürünün inkıtaa uğratıldığını söyleyen Duralı, sözü edilen kesintinin sonucunda Türkiye'nin bir çöle, kül edilmiş bir ormana dönüştüğünü belirtir (2017, s. 331-332).

Türk kimliğinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal ettiğini ve muhtevasında dil ve din gibi iki unsurun olduğundan bahseden Duralı, pozitivist akıldan dolayı devreden mirasın dikkate alınmamasının tarihsel olanın kaybına neden olduğunu ifade eder (2017, s. 335 ve 339). Tarihsel olanın metafizik olarak tecessüm ettiği göz önüne getirildiğinde Duralı'nın Cumhuriyet Dönemi'nin Türkiye'sinde tarihsel olarak nitelediği Osmanlı kültüründen uzak kalınmasını metafizik kaybı olarak nitelediği söylenebilir. Görünen olarak beliren Türk kimliğinin ardındaki değişmeyen özün bir diğer ifadeyle metafiziğin dil ve din olduğunu savunan Duralı'nın Cumhuriyet'in erken döneminde o metafiziğin hedef alındığı, geçmişten ziyade bugüne, pozitivismeye mahkûm kılındığı yönünde bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Metafiziğin tarihsel olandan soyutlanması sonucunda Türkiye'de yaşayan bir kimsenin Osmanlı'nın hem zamanından hem de mekânından uzak kaldığını beyan eden düşünürün o kimsenin hakikatten de mahrum kaldığına ilişkin bir fikir geliştirdiği belirtilebilir. Birinci başlık kapsamında da aktarıldığı üzere, Hegel'in modernliğin katı dönemine ilişkin geliştirmiş olduğu düşünceye benzer biçimde Duralı'nın Aydınlanma düşüncesinden kaynaklanan soyut bilmeyi aşmak istediği anlaşılmaktadır. Bu noktada Hegel düşüncesinde görülen olguların tarihsel olan ile ilişkiye sokulması fikrinin Duralı tarafından paylaşıldığı söylenebilir. Hegel'in düşüncesinde "aufhebung" kavramına tekabül eden bu durumun Duralı düşüncesinde geçmiş zamanı muhafaza ederek daha yüksek bir seviyeye erişme biçiminde vücut bulduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Geçmiş zamanın, bir diğer ifadeyle tarihsel olanın ihtiva edildiği bir metafiziğin inşa edilmesi üzerine düşünen Şaban Teoman Duralı'nın Brian Garrett'in metafizik ile eş kıldığı "Biz Neyiz?" sorusunu sorarak işe başladığını belirtmekte bir beis yoktur (Garrett, 2017, s. 31). Bahsi edilen soruya göre bir metafizik inşası üzerine düşünen Duralı'nın Kant'ın hakikatin insana göre inşa edilebildiği düşüncesine benzer biçimde (Küçükalp, 2008, s. 58-61), Türkiye'ye göre bir hakikatin peşinde olduğu ileri sürülebilir.

Şaban Teoman Duralı, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne atfettiği hafıza yoksunluğunu yeni bir metafizik ile aşmayı hedefler. Bu yolda atılması gereken en temel adımın "Biz Neyiz" sorusuna cevaben "Türkiye'nin hakikatine uygun bir metafiziği içselleştirmiş özneyiz" cümlesini sarf ettiği söylenebilir. Söz konusu niteliğe haiz kimliğin inşasının Duralı açısından arzu edilir olduğu belirtilebilir.

Türkiye'ye uygun bir metafiziğin tesisi için düşünmeye başlayan Duralı, gereken hakikatin Avrupa ve Asya'yı içeren bir hakikat dairesinde olduğunu iddia eder. Asya'yı Doğu Avrupa'yı ise Batı olarak tanımlayan düşünür, Doğu'yu ve Batı'yı aynı anda muhtevasında içeren bir diyalektiğin gereğinden söz eder (2002, s. 11 ve 25). Bu noktada Hegel'in diyalektiğinde görülen tez ve anti-tezin birliği fikrinden etkilenen Duralı, Asya'yı ve Avrupa'yı diğer bir ifadeyle Doğu'yu ve Batı'yı içeren bir bileşimin imkânını sorgular (2018, s. 17). Avrasya metafiziği olarak tanımlanabilecek bir anlam dairesi içerisinden Türkiye'nin kaderinin çizilmesi gerektiğini ifade eden düşünür, sözü edilen dairenin varlık, bilgi ve ahlâk bileşenlerinden müteşekkil olduğunu belirtir.

Avrasya metafizik dairesinin varlık bileşeni üzerine düşünen Duralı, Martin Hedegger'e başvurur. Heidegger'in Kartezyenizm'den türeyen epistemoloji temelli varlığı kendine döndürmek istemesinden (Manav, 2014, s. 13-14) etkilenen Duralı, varlığı özünden kopmuş, yabancılaşmış, kişiliğini kaybetmiş öznenin aşılması biçiminde yorumlar (2016b, s. 221). Duralı'nın varlık üzerine getirmiş olduğu tanımdan yola çıkarak, düşünürün Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sine atfettiği geçmişe, tarihsel olana yabancılaşmış öznellik hali ve kimliği yeni olana vardırma biçiminde varlığı tanımladığı söylenebilir.

Tarihsel olana yabancılaşmayı aşma eylemi olarak varlık kavramını tanımlayan Duralı açısından bunu mümkün kılan şey bilgi ve ahlâk olacaktır. Avrasya metafizik dairesinin varlıktan sonraki ikinci bileşeni olarak bilgiyi tanımlayan Duralı, bilginin Avrupa ayağında Antik Yunan ve Avrupa düşüncesine, Asya ayağında ise İslâm düşüncesine yer verir (2022b, s. 21-22).

Antik Yunan düşüncesi bağlamında Duralı'nın başvurduğu düşünürlerden ilki Platon'dur. Duralı'nın Platon'a başvurma nedeni, bilinç bir diğer tabirle idea kavramından dolaydır. Düşünüre göre bilinç kavramı, iç dünya ile dış dünyanın farklı bir ifadeyle fiziksel olan ile metafiziksel olanın birleşiminden müteşekkildir. Duralı'nın nezdinde böyle bir birleşim üzerine inşa edilen bilinç ile varılması gereken yer, kendini bilme eylemidir (2018, s. 14).

Kendini bilme eyleminin nasıl mümkün olacağı sorusuna Duralı, Aristoteles tarafından formüle edilen metafizik kavramı ile cevap verir. Metafiziği deney ötesine taşıyan ve görünür olanın ardındaki düşünce olarak tanımlayan Aristoteles'ten (Özcan, 2014, s. 173-174) etkilenen Duralı, onun metafiziğe tüm benliğiyle bağlandığını belirtir (1984, s. 310). Duralı'ya göre bunun nedeni, hakikate nüfuz etmenin bir diğer ifadeyle hakikati bilmenin metafizik ile mümkün olmasıdır (2005, s. 28).

Avrasya metafizik dairesinin bileşenlerinden birisi olan bilgi kapsamında Antik Yunan düşüncesi üzerine eğilen, Platon'a ve Aristoteles'e başvuran Duralı'nın fikrine odaklanıldığında düşünürün metafizik dâhilinde kendini bilme eyleminden söz ettiği ifade edilebilir. Bu hususta Duralı için önem arz eden şey, gerek metafiziğin gerekse kendini bilme eyleminin Türkiye şartlarına uygun olacak nitelikte yeniden üretilmesidir. Bu noktada beliren soru, Duralı'nın zihninde Türkiye'ye uygun metafiziğin ne anlama geldiği, nasıl bir şeye tekabül ettiği üzerinedir. Bu soruya verilecek cevap, Duralı'nın Türkiye'ye uygun metafiziği ilâhiyat olarak tanımladığıdır. Duralı'ya göre ilâhiyat kavramı, Tanrısallığı içeren hikmet ve Tanrıya yakın olma biçiminde tebarüz eder (2018, s. 16).

Platon'daki kendini bilme ve Aristoteles'teki hakikati bilme merkezindeki metafiziği, bilgiyi ilâhiyata vardırın Duralı'nın ona İslâm düşüncesi içerisinden verdiği anlamı irdelemeden önce Avrasya metafiziğinin Avrupa ayağında yer verdiği Henry Bergson'un üzerine eğilmek gerekmektedir. Bergson tarafından formüle edilen élan vital Türkçe karşılığıyla yaşam atılımı kavramındaki akış halinin (Çelik, 2021, s. 829) Duralı'yı cezbedtiği anlaşılmaktadır. Nitekim Duralı tarafından ifade edilen *"Canlı, varlık olarak, cansız maddeden apayrı olup onunla çatışan, onu aşan bir ilkeyle temellendirilmeğe çalışılmıştır. Bu ilke de atılım yahut akımdır. Bütün öteki vitalizmler ile animismlerin tersine Bergsonunkisi gâyeci değil."* (1990, s. 13) cümlesinin etkilenmeye delalet ettiği açıktır. Duralı'dan alıntılanan cümle yorumlandığında düşünürün Bergson'dan

pozitivizmden doğan amaç odaklılığa boyun eğmeme, ona karşı atılım gösterme konusunda etkilendiği görülmektedir. Bergson'un, atılımı sezgiye bağlaması (Altınörs, 2011, s. 21), Duralı'yı cezbeden başka bir yön olarak belirir. Duralı'nın, sezgiyi içten, safdil bir bilgi olarak tanımlaması ve salt mekanik bilginin karşısına çıkarması sözü edilen etkinin nişanesidir (1990, s. 17).

Duralı'nın zihninde sezgiye ilâhiyatın bilgisi olarak yer verildiğini belirtmek mümkün görünmektedir. Bu noktada düşünürün, İslâm düşünce dünyası içerisinde yer alan iki düşünür üzerinden ilâhiyata bir anlam yüklediği görülmektedir. Duralı'nın İslâm düşüncesi kapsamında başvurduğu ilk düşünür Ebuhamit Gazali'dir. Gazali'nin düşüncesinde hakikat kavramının merkeze alınması ve söz konusu kavramın fen bilimleri ile din bilimlerinin birlikteliği olarak tanımlanmasının (Evkuran, 2018, s. 444 ve 447) Duralı açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Nitekim Duralı'nın Gazali'yi metafiziğe ilâhiyatı ekleyen düşünür olarak tanımlaması, Gazali'nin onun açısından önemli olduğuna işaret eder (2011, s. 29). Gazali tarafından amaçlanan dinsel olan merkezli bir ilâhiyat anlayışını metafizik ile birleştirme isteğinin Duralı düşüncesine yansıdığı görülür (2011, s. 19-20).

Duralı'nın zihninde dinsel olan ile fiziksel olanı metafizik çatısı altında bütünleme eylemine Gazali'den hariç olarak girişen düşünür Muhyiddin İbn-i Arabî'dir. Görünen ile görünen ardındaki özü bir diğer tabirle metafiziği aynı anda içeren vahdet-i vücud kavramının (İbn-i Arabî, 2018: 33) Duralı'nın ilgisini çektiğini belirtmek mümkündür. Muhyiddin İbn-i Arabî'nin öze işaret eden metafiziği mistik olandan kurtardığını ve görünen bir diğer deyişle akıl ile buluşturduğunu ifade eden Duralı'nın, düşünürden etkilendiği söylenebilir (2011, s. 20).

Yabancılaşmayı durdurma anlamına gelen varlığın bilgiden sonra ahlâk dairesi ile mümkün olacağını belirten Duralı, Immanuel Kant tarafından formüle edilen "ödev ahlâkı" kavramına başvurduğu görülmektedir. Ödev duygusunu ilke temelinde eylem olarak tanımlayan ve o ilkenin ödev iradesi olduğunu belirten Kant'tan (Cevizci, 1999, s. 654) etkilenen Şaban Teoman Duralı, ödev kavramını yasaya uygun davranma olarak tanımlar. Kant'ın pozitivizme engel olduğunu dile getiren Duralı, yasanın pozitivizm dışı bir şeye tekabül ettiğini belirtir (2004, s. 24).

Türkiye şartlarına uygun olacak bir metafiziğin inşası üzerine düşünce geliştiren Şaban Teoman Duralı'nın varlık, bilgi ve ahlâk bağlamında vardığı son durağın İslâm dinini içeren ilâhiyat ile bağlantılı bir metafizik olduğu ifade edilebilir. Cumhuriyet Dönemi'nde takip edilen politikalarından dolayı kendini bilme halinden yoksun kaldığını belirten düşünürün varlığın üstündeki örtüyü kaldırma, yabancılaşmayı durdurma ve bir yaşam atılımında bulunma gibi eylemler üzerine düşündüğü iddia edilebilir. Sözü edilen eylemler için çözüm olarak sezgi merkezinde bir metafiziği önerdiği belirtilebilir. Metafizik merkezinde hakikate vakıf olmayı sezgi ile bağdaştıran Duralı'nın ilâhiyata vardığı ifade edilebilir. Duralı, önerdiği ilâhiyatın ne mistik olanı, ne vitalizmi ne de mekanizmi içerdiğini ifade eder (1981, s. 171). Bu anlamda düşünür, Kant etkisiyle sözü edilen unsurlardan uzak bir yasaya dayanan bir ödev ahlâkının ilâhiyat biçiminde inşasını savunur (Duralı, 2011, s. 40). Bu açıdan düşünürün zihninde gerek ödev ahlâkına, gerek ilâhiyata işaret eden şeyin donuk, tüm zamanlar için sabit, değişmez, tarih dışı olmayan bir metafizik olduğunu belirtmek mümkündür. Bu açıdan Duralı'nın tarihsel olanı ihtiva eden bir metafiziğin imkânını pozitivizmden uzak ödev ahlâkı, geçmiş zaman ve şimdiki zaman, bir diğer ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'ne dayanan sezgi dâhilinde aradığı beyan

edilebilir. Duralı açısından bahsi edilen tarzda bir metafizik, Avrasya düşüncesi ile mümkündür. Daha açık bir cümle ile Antik Yunan ve Avrupa düşüncesinde öne çıkan ve ödev ahlâkına varan kendini hakikat bağlamında bilme ile mümkündür. Duralı'nın bu noktada varlık, bilgi ve ödev ahlâkından müteşekkil hakikati İslâm düşüncesinde Gazali ve İbn-i Arabî'de görülen mezcetme ile eş tuttuğu, hakikat dâhilinde kendini bilmeyi o düşünürlerin perspektifi ile yorumladığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Modernliğin katı aşamasında mekanizm, ampirizm ve pozitivizme sabitlenen bir metafizik ön plana çıkmıştır. Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Henry Bergson gibi düşün insanları pozitivizme sabitlenen katı aşamanın tarihsel olan ile tamamlanması gerektiğine ilişkin düşünce geliştirmişlerdir. Katı olana göre biçimlenen metafizik tarih dışı olan ile birlikte anılır hale gelmiştir.

Modernliğin Türkiye toplumundaki haline denk düşen Cumhuriyet Dönemi modernleşme sürecinde metafiziğin tarih dışına bağlanma yönünde bir iradenin sergilendiği söylenebilir. Bu anlamda geçmiş zamana ait bilginin bir kısmının geri plana itildiği, pozitivizm kapsamında şimdiye öncelik verildiği ifade edilebilir.

Pozitivizm temelinde bir metafiziğe göre inşa edilen kimliğe karşı refleks gösteren düşünürlerden biri Şaban Teoman Duralı olmuştur. Duralı'nın modernleşmeye bağlı Türkiye'deki kimlik inşa sürecinde Aydınlanma ideolojisini baskın bulduğu çalışmanın birinci sorunsal kapsamında saptanmıştır. Bu açıdan Duralı'nın pozitivizm, mekanizm ve maddeciliğe dayanan kimliğin Türkiye'ye dayatıldığına hükmettiği görülmüştür. Düşünüre göre, sezgi merkezli metafiziksel olandan uzaklaşma anlamına gelen bu durumda, görünen kimliğin arkasındaki metafizik, tarih dışına sabitlenmiştir. Bu açıdan düşünürün zihninde tarih dışının bizzat kendisinin Türkiye'nin değişmez gerçeği haline geldiğini ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecinde pozitivizmden bağımsız bir metafiziğin yokluğundan söz eden Şaban Teoman Duralı'nın, Cumhuriyet Dönemi'nde tahayyül edilen kimlik dairesine bu yokluğun yansıtıldığına inandığı ikinci sorunsal çerçevesinde görülmektedir. Türk kimliğinin iki bileşeni olarak Müslümanlık ve Türk dilini tanımlayan Duralı'nın sezgi merkezli metafizik yokluğunun Türkiye'ye en kötü hediyesinin hafızasızlık olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır.

Kimliğin deyim yerindeyse bir yasa üzerine inşa edilmesi gereğinden söz eden Duralı'nın söz konusu yasayı metafizik dairesinden anlamlandırıldığı çalışmanın üçüncü sorunsal kapsamında savunulmuştur. Avrasya metafiziği olarak tanımlanabilecek olan yasanın çekirdeğinde yer verdiği metafiziği varlık, bilgi ve ahlâk bileşenleri üzerine oturtan düşünürün varlığı Martin Heidegger'den yola çıkarak pozitivizme karşı duruş biçiminde tanımladığı görülmektedir. Varlığın ardından bilgi üzerine eğilen Duralı'nın Antik Yunan'dan Platon ve Aristoteles'i kendini hakikat dâhilinde bilme biçiminde yorumladığı saptanmıştır. Duralı'nın düşüncesi Türkiye düzlemi dikkate alınarak yorumlandığında düşünürün kendini pozitivizmden uzak bir metafizik ile bilmeye taraf olduğu söylenebilir. Duralı'nın nezdinde böyle bir bilmek Henry Bergson ile

mümkündür. Bu bağlamda geçmiş zamanı ve şimdiki zamanı içeren bir sezgi ile Türkiye’de kendi hakikatini bilmek imkân dâhilinde olacaktır. Çalışmanın üçüncü sorunsalı çerçevesinde Duralı’nın düşüncesinde yer verdiği kendi hakikatini bilme durumunu İslâm düşüncesi ile eş tuttuğu iddia edilmiştir. Bu anlamda Ebuhamit Gazali ve Muhyiddin İbn-i Arabi’ye yer verdiği savunulmuştur. Kendi hakikatinin bilgisinin hem Batı’da hem Doğu’da olduğu yönünde bir kanı geliştirdiği görülmüştür. Bununla birlikte hakikati bilmenin şartı olarak tanımladığı metafiziği ilâhiyata bağlı kıldığı, bu açıdan kendi hakikatini bilmeyi ilâhiyatı bilmeye raptettiği ileri sürülmüştür. Ancak böyle olsa da düşünürün zihninde yer verdiği ilâhiyatın mistisizmden uzak olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlâhiyatı hakikat ile eş kılan Duralı’nın buna uygun ahlâk için Immanuel Kant’a başvurduğu üçüncü sorunsal bağlamında söylenmiştir. Ahlâkın pozitivizmden ve sonuçtan münezzeh bir şey olduğunu ifade eden Duralı’nın ilâhiyatı ve metafiziği az evvel zikredilen unsurlara karşı ahlâkî kıldığı beyan edilmiştir. Bu anlamda Duralı’nın zihninde pozitivizme dair görüngülerin ahlâk dışına işaret ederken İslâm merkezli ilâhiyata ilişkin olanların ahlâkî bir yasaya referans verdiği savunulmuştur. Bu izlekten yola çıkıldığında Duralı’nın düşüncesinde millî kimliğin seküler bagaja göre tanımının ahlâkî olan ile eşlenmediğini ifade etmek mümkündür. Bu anlamda seküler kimliğe karşı Antik Yunan, Avrupa ve İslâm düşüncelerindeki bazı düşünürlerden alıntılanan kavramlar ile eşlenen metafiziğe göre eş kılınmış bir kimliğin Duralı düşüncesinde makbul olduğu anlaşılmaktadır. Arthur Schopenhauer’un *Metafizik İhtiyacı* isimli eserinden yola çıkarak ifade etmek gerekirse pozitivizme uyumlu olarak gördüğü seküler kimliğin karşısında bir metafizik ihtiyacı savunduğu görülmektedir. Bu noktada akla gelen soru bu nitelikte bir bakış açısı geliştiren Duralı’nın Türkiye’deki siyasal düşünce alanında bir gelenek oluşturup oluşturmadığıdır. Düşünce alanında Duralı tarafından ifade edilen metafiziği takip eden, onu yeniden okumalarla yeniden inşa eden bir düşünür topluluğunun olmadığı dikkate alındığında Duralı’nın geliştirmiş olduğu metafizik merkezli bakış açısının tam olarak kökleşmediğini belirtmek mümkündür.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, which is prepared on the thought of Şaban Teoman Duralı, the concept that is focused on is identity. Like many other thinkers who have contributed to Turkey’s political thought, it has been observed that Duralı also developed ideas on identity. It has been claimed that what makes Duralı unique is that he reads identity in connection with metaphysics. It is understood that Duralı, who interprets modernity in his thought system and the modernization experienced in Turkey from the framework of the relationship with metaphysics, also reads identity from the aforementioned framework. From this point of view, the theoretical basis of this study is built on the consequence of the relationship between metaphysics and identity within the frame of modernity. In order to understand the aforementioned relationship, first of all, the relationship between modernity and metaphysics was examined. Within the scope of the aforementioned title, the strict stage of modernity has been taken into account, starting from Zygmunt Bauman. It has been argued that in the solid stage metaphysics was fixed on positivism. Based on this, it has been said that metaphysics, which is placed behind the apparent identity, is also condemned to positivism. In this respect, it has been stated that the historical, which points to metaphysics in the imagination of identity, is not included in the equation. In response to this situation, a metaphysics according to time and space expressed by Immanuel Kant and

metaphysics including the historical one defended by Georg Wilhelm Friedrich Hegel were conveyed. In order to understand Durali's approach to metaphysics, the ideas of both Kant and Hegel were consulted. In this sense, Durali's view of metaphysics was read within the scope of Kant's metaphysics in time and space, and Hegel's metaphysics within the framework of historicity. The reflection of the developing relationship between modernity and metaphysics, which is given as the theoretical basis of the study, in Turkey is examined within the scope of the second title. It has been said that the relationship between identity and metaphysics is fixed on positivism in the modernization process in Turkey as in Europe. In this sense, it has been stated that metaphysics, which points to the historical, has been thrown into the background in the construction of identity. It has been claimed that positivism-centered identity is established away from time and space. It has been mentioned that both the national identity and the metaphysics behind it are constructed away from the knowledge of the historical. More clearly, it has been stated that the elite group that manages the modernization process is conceived of metaphysics in the context of rationalism, Enlightenment and positivism. It has been defended within the scope of the study that Durali, who developed ideas about identity construction in Turkey, opposes positivism-centered metaphysics. Before scrutinising Durali's point of view on the modernization process in Turkey, his thoughts on modernity were examined. It has been stated that the thinker equates modernity with only the material, in other words, with positivism. In this respect, it is stated that he sees metaphysics in the solid period of modernity as connected with positivism, empiricism and mechanism. Mentioning that the modernization in Turkey is also under the influence of positivism, Durali deals with the reflections in the field of language and religion. Stating that the historical is ignored in both areas, the thinker says that the deprivation of memory, in a broader sense, the deprivation of metaphysics arises. In order to overcome the aforementioned deficiency, it has been stated that Durali thinks about the possibility of a metaphysics suitable for Turkey. In this case, it is stated that the thinker thinks about the construction of an identity built on a metaphysics in the center of intuition. For this reason, it has been declared that Durali, who proposes the circle of truth that can be described as Eurasian metaphysics, imagines an identity that includes existence, knowledge and morality. It has been argued that Durali, who is stated to have applied to Martin Heidegger in the context of being, interpreted Heidegger's concept of being as overcoming alienation and constructing a new identity. Durali, who prefers Plato and Aristotle in the context of knowledge, interprets the thoughts of the two names as knowing himself with truth. It will be said that Durali, who applied to Henry Bergson in order to know himself with truth, first took the concept of intuition-centered knowledge, including the past tense, from Bergson. In addition to this, it will be stated that he took the concept of life leap, which is used to overcome positivism, from him. Along with Plato, Aristotle and Bergson, it is stated that Durali referred to Ebuhamit Gazali and Muhyiddin İbn-i Arabi in the context of unity of existence. It is stated that Durali, who thinks that the existence and knowledge he envisions will be completed with the morality of duty, applied to Kant. In this respect, it has been argued that the thinker envisions an identity that is far from positivism, includes the morality of duty, knows the truth consisting of duration, intuition and life leap, and seeks the equivalent of that truth in the body of unity.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

- Altınörs, A. (2011). Bergson ve Dil Anlayışı Üzerine. Henry Bergson-*Metafiziğe Giriş* (19-37 ss.). Paradigma Yayınları.
- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Gündoğan Yayınları.
- Bauman, Z. (2017a). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslâmcılık*. (C. Ekiz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Coşar, S. (1999). Türk Modernleşmesi: Aklileşme, Patoloji ve Tıkanma. *Doğu Batı Dergisi*, 2(8), 69-82.
- Çelik, T. (2021). Kraliçe Lear'in Elan Vital'ine Katılmak: Sinemada Bergson'un Yaşam Atılımı ve Sanatsal Yaratım Düşüncesi. *Sinefilozofi* 6 (11), 826-844.
- Descartes, R. (2015). *Metafizik Üzerine Düşünceler (Meditasyonlar)*. (Ç. Dürüşken). Alfa Yayınları.
- Dilthey, W. (2012). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (D. Özlem, Çev.). Notos Kitap.
- Duralı, Ş. T. (1981). Biyoloji Felsefesine Giriş Denemesi. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 22-23, 161-184.
- Duralı, Ş. T. (1984). Metinler Işığında Aristoteles'in Canlıyla ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 24, 257-343.
- Duralı, Ş. T. (1990). Rastlantı ile Zorunluluk Açısından Canlılar Bilimi. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 27, 1-44.
- Duralı, Ş. T. (1991). Biyoloji Sorunu. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 28, 27-70.
- Duralı, Ş. T. (1992). *Biyoloji Felsefesi*. Akçağ Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2002). Metafizik Sorunu. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 7-46.
- Duralı, Ş. T. (2004). Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken II. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 6, 9-31.
- Duralı, Ş. T. (2005). Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken III. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 8, 9-40.
- Duralı, Ş. T. (2010). Dârülfünûn Felsefe Bölümü Yüz On Yaşında. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 18, 11-32.
- Duralı, Ş. T. (2011). Felsefe-Bilim Geleneğimizin Nirengi Noktası EbûHâmit Gazâlî, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 20, 17-40.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2016a). Felsefe-Bilim. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 32, 15-29.
- Duralı, Ş. T. (2016b). Tarih Felsefesinin Işığında Martin Heidegger'in Rektörlük Nutku: Bu Millet Kendi Kaderini Tayin Etmektedir. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 30, 219-232.
- Duralı, Ş. T. (2017). *Sorun Nedir? Felsefe-Bilimin Düşünce Biçimi*. Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2018). *Felsefe-Bilimin Doğuşu: Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*. Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2020a). *Felsefe-Bilimin Odağında Metafizik* M. S. Genç (Ed.). Şule Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2020b). *Öyle Geçer ki Zaman: Teoman Duralı Kitabı* A. Değirmenci (Röp.). Turkuvaz Kitap.
- Duralı, Ş. T. (2022a). *Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar*. Gerçek Hayat Kültür Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2022b). *Çağdaş İngiliz-Yahudi Küresel Medeniyeti*. Dergâh Yayınları.
- Ersanlı, B. (2011). *İktidar ve Tarih: Türkiye 'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İletişim Yayınları.
- Evkuran, M. (2018). Gazali (1058-1111). A. Çaylak (Ed.). *İslâm Siyasi Düşünceler Tarihi* (437-459 ss.). Savaş Yayınevi.

- Garrett, B. (2022). *Metafizik Nedir?*. (B. M. Seferoğlu, Çev.). Küre Yayınları.
- Habermas, J. (2010). Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje. (G. Naliş, D. Sabuncuoğlu & D. Erksan, Çev.). *Dipnot Dergisi*, 1(1), 29-41.
- Heidegger, M. (1997). Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin Yolu. (L. Baydar & H. Ü. Nalbantoğlu, Çev.). H. Ü. Nalbantoğlu (Ed). *Patikalar* (11-31 ss.). İmge Kitabevi.
- Hızır, N. (2021). Önsöz, G. W. V. Leibniz-*Metafizik Üzerine Konuşma* (13-31 ss.). Kırmızı Yayınları.
- İbn-i Arabi, M. (2018). *Özün Özü*. H. Osta (Haz.). Büyüyen Ay Yayınları.
- İyi, S. (1999). *Çağımızda Metafizik Sorunu*. Ayraç Yayınevi.
- Kahraman, H. B. & Keyman E. F. (1998). Kemalizm, Oryantalizm ve Modernleşme. *Doğu Batı Dergisi*, 1(2), 75-88.
- Kovanlıkaya, A. (2012). Kant'ın Metafizik Eleştirisi. E. Yılmaz (Ed.). *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar* (11-45 ss.). Küre Yayınları.
- Küçükalp, D. (2018). *Siyaset Felsefesi*. Dora Yayınları
- Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. Sentez Yayınları.
- Leibniz, G. W. V. (2021). *Metafizik Üzerine Konuşma*. (N. Hızır, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Manav, F. (2014). *Martin Heidegger ve Varoluşçu Hermeneutik*. Elis Yayınları.
- Orman, E. (2012). Alman İdealizmi ve Hegel. (Ed. E. Yılmaz). *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar* (47-89 ss.). Küre Yayınları.
- Özcan, M. (2014). Aristoteles ve Metafizik. *Cogito*, 78, 165-206.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2021). *Metafizik İhtiyacı*. (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.
- Somel, S. A. (1998). Gericilik, İlericilik ve Aydınlar, *Doğu Batı Dergisi*, 1(3), 43-50.
- Tekeli, İ. (2007). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* Cilt: 3 (19-42 ss.). İletişim Yayınları.
- Turhan, R. (2022). *Tekinalp: Uyumun Havarisi*. Dergâh Yayınları.
- Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İletişim Yayınları.